

Homojenleşme ve Yerelleşme Bağlamında Kültürel Küreselleşme ve Din*

Ümit AKTI**

Özet: Küreselleşmenin bütün toplumsal kurum ve yapılar üzerinde olumlu ve olumsuz etkisi yoğun şekilde tartışılmaktadır. Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle de önemli bir ivme kazanan küreselleşme, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla az veya çok tüm dünya ülkelerini etkilemektedir.

Küreselleşmenin etkisine maruz kalan toplumsal kurumlardan biri ise dindir. Bu etkileşim süreci kimi zaman homojen bir kültür meydana getirirken, kimi zaman da yerel kültürlerle küresel ölçekte kendilerini ifade etme fırsatı sunmaktadır. Bu çalışmada küreselleşmenin din üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Abstract: It is being discussed intensively that globalization has positive or negative effects on all social organizations and structures. Globalization, which has recently gained an important acceleration also with the development of mass media, influences more or less the whole world with its economic, political, social and cultural dimensions.

One of the social organizations which were exposed the effects of globalization is religion. This interaction process sometimes creates a homogeneous culture and sometimes gives regional cultures an opportunity to explain themselves globally. In this study, influences of globalization on religion were discussed.

* Bu makale büyük ölçüde "Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din" isimli şahsıma ait doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Ar. Gör. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fak. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. Şanlıurfa-Türkiye, umitakti@hotmail.com

Giriş

1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kavramı farklı toplum katmanlarına mensup pek çok kişi tarafından artık sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca 'küresel' nitelenmesine uygun düşecek ilişki biçimlerini de günlük hayatın pek çok alanında görmek mümkündür. Nitekim ülkemize gelen yabancı bir iş adamı veya akademisyenin seyahatinden küçük bir kesit bunu göstermeye yeterlidir. Öğleden sonra İngiltere'den uçağa binen bir kişi daha akşam olmadan İstanbul'a ulaşabilir. Dünyanın değişik iki noktası arasında 24 saat içerisinde gidip gelebilmek son 30–40 yıla özgü yeni bir olgudur. Bu da küresel ulaşım demektir. Hava alanına gelen bu iş adamı ülkesinde kendinden haber bekleyenleri cep telefonu ile arayarak sağ salim geldiğini söyledikten sonra, randevusu için Türkiye'deki ortağını arayabilir. İki görüşme arasındaki fark sadece fiyat farkından ibarettir ve uzaklığın bir önemi yoktur. Küresel ulaşımdan sonra geldiği yeni kentin, örneğin, İstanbul'un cadde ve sokaklarında dolaştığı hemen her yerde küreselleşmenin izlerini görebilir. Mesela, otelinden çarşıya gitmek üzere bindiği Renault marka otomobilin parçaları muhtemelen değişik ülkelerde imal edilmiş, farklı ülkelerde de monte edilmiştir. Dolayısıyla Fransız arabası olarak bilinen Renault markası da aslında küresel bir araba olmuştur. Ama onu ülkemiz insanına sorarsanız, neredeyse Türk malı araba diyecek kadar benimsemiştir.

İstanbul'da dolaşmaya devam eden bu misafir alışık olduğu pek çok yiyeceği Carrefour'un İstanbul şubesinde kolaylıkla bulabilecektir. Ayrıca ödemesini de yanında bulunan herhangi bir bankanın kredi kartıyla yapabilir. Kapalı çarşıya geldiğinde ise Türkiye'ye özel neredeyse tüm yerel ürünlerimizi görüp alma fırsatını da bulacaktır. Öyleyse, küreselleşme tek yanlı bir bakış açısıyla değerlendirilebilecek bir kavram değildir. Küreselleşmenin boyutlarından hangisinin onun özünü kapsadığı konusundaki akademik tartışmalar, fil meselinin postmodern bir versiyonunu hatırlatmakta gibidir. Bazı araştırmacılar küreselleşmenin temelinde ekonomik süreçlerin yer aldığını öne sürerler. Diğerleri ise, siyasal, kültürel ve ideolojik yönleri ayrıcalık tanırlar. Küreselleşmeyle ilgili araştırma yapanlardan her birinin bütünü sadece bir boyutu ile

ilgilendiği, bununla birlikte çoğunun da kendi ilgilendikleri özel alanın her şeyi ifade ettiğini düşünmekten geri durmadığı görülür. Bu bağlamda, küreselleşme gibi çok boyutlu bir olguyu sadece bir alana indirgeyerek dogmatik biçimde ele almanın uygun olmadığı kanaatindeyiz.

Küreselleşme terimi güncel kullanımda bazen duygusal anlamlar da taşımaktadır. Bazıları için barış ve demokratikleşmenin önünü açacak bir süreci, bir başka kesim için ise Amerika'nın siyasal ve kültürel egemenliğini ve bunun bir sonucu olarak her yere yayılan ve bir tür Disneyland'ı andıran türdeşleşmiş bir dünyayı akla getirmektedir.¹ Ancak küreselleşme, "coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç"² veya "dünyanın sıkıştırılması"³; ya da "dünyanın küçülmesi ve dünya bilincinin güçlenmesi"⁴ olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, küreselleşme, "zaman ve mekânın her yere sirayet edici yoğunlaşması"⁵ olarak da anlaşılmaktadır.

Dikkat edilirse, tanımların ortak noktasının insanların ve toplumların birbirleriyle iletişimlerinin eskiye göre –yaklaşık 1960'lı yıllara göre– daha fazla artması olduğu görülür. İnsanlar veya toplumlar birbirleriyle iletişim şekli olarak mektuplaşmadan, yazılı eserlerin tercümelerine; gemilerle yapılan meşakkatli deniz aşırı yolculuklardan uçakla yapılan seyahatlere kadar pek çok yöntemi

¹ Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, Çeviren: Ayla Ortaç, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), s. 10.

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren: Osman Akınbay, Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), s. 449.

³ Robertson, "sıkışma kavramı"nın hem artan sosyo-kültürel yoğunluğa hem de giderek artan bilinçlenmeye işaret ettiğini ifade etmektedir. bkz. Roland Robertson, "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", Çeviren: İhsan Çapcıoğlu, *Dini Araştırmalar*, 6,17, (Eylül-Aralık 2003), s. 351.

⁴ Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), s. 21.

⁵ "Yoğunlaşmayla, bilgi teknolojilerinin karakteristiği olan olağanüstü hızın insanın düşünme, hissetme ve eyleme tarzını etkileyerek, günlük beşeri tecrübelerini tanımlaması anlatılmaktadır. Yine, dünyanın her yerinden gelen haberlerin ekranda gösterilmesi uzaklık hissini iptal ederek sanal ile gerçeği birbirine karıştırmakta ve mekânı da sıkıştırmaktadır." Richard Falk, *Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim*, Çeviren: Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Küre Yayınları, 2003), s. 75.

kullanmışlardır. Günümüzde kullanılmakta olan yöntemler ise, zaman ve mekân arasındaki mesafeyi oldukça “daraltmış” tır. Evimizde oturduğumuz yerden dünyanın pek çok yerinde meydana gelen hadiselerden haberdar olabilirken, internet aracılığıyla tanıdığımız, tanımadığımız kişilerle iletişim kurabilmemiz bugün oldukça kolaydır. Dahası dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen çevreci bir protesto bütün dünyada yankı bulmakta ve benzer protestolar pek çok farklı ülkelerde aynı anda gerçekleşmektedir. Nitekim ilginç protesto eylemleriyle dikkati çeken çevreci Greenpeace örgütü hemen akla gelen bir örnektir. Örnekleri farklı alanlarda artırabiliriz. Özellikle Orta Doğu’da, sosyal iletişim ağları (sosyal medya) aracılı ile başlayan ve rejim değişikliğine kadar varan halk hareketlerinin bazı farklı siyasi boyutları olsa da küresel iletişimin payı görmezden gelinemez.⁶ Tasvir etmeye çalıştığımız bu sosyal olayların her biri, küreselleşmenin ekonomik, siyasi, kültürel ve dini açılardan hızlı ve yoğun bir etkileşim süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Tarihi Süreç İçinde Küreselleşme

Küreselleşme teriminin kullanımı çok yakın zamanda yaygınlaştı. 1980’lerin ortalarına kadar akademik çevrelerden pek de kabul görmemesine rağmen, aynı yılların ikinci yarısından itibaren büyük bir artış göstermiştir. Artık o tarihten itibaren kavram, neredeyse izini sürmenin imkânsız olduğu çok sayıdaki yaşam alanına girmiştir.⁷

Kavram kapsamı oldukça geniş olup siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanları da içine alan bir süreci ifade ettiğinden onun tarihi gelişimi konusunda da bir uzlaşmaya imkân vermemektedir. Küreselleşmenin başlangıcı olarak medeniyetin başlangıcı, Sanayi Devrimi ve modernleşme, ondokuzuncu yüzyılın ortaları, 1950 sonrası veya 1980’li yıllar dile getirilmektedir. Küreselleşme, doğuşu, gelişimi ve sahip olduğu farklı boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu sosyal değişime dayalı süreç, coğrafi keşifler, modernleşme, kapitalizmin gelişmesi, ticaret ve finansın uluslararası düzeyde yaygınlaşması ve teknolojik gelişmeleri içermektedir.⁸

⁶ <http://www.e-siber.com/sosyal-medya/sosyal-medyanin-arap-baharindaki-rolu-bilimsel-olarak-kanitlandi>, 10.05.2012.

⁷ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 21.

⁸ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, *Globalleşme: Fırsat mı, Tehdit mi?* (İstanbul:

Küreselleşmenin etkilerinin farklı toplumların değişik toplumsal tabakaları tarafından hissedilip yaşanmaya başladığını dikkate alırsak bu sürecin 1980'li yıllardan itibaren görülmeye başladığını söyleyebiliriz.

Küreselleşmenin bu tarihsel süreci içinde seksenli yıllardan itibaren günümüze kadar bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişme dünya toplumları arasındaki entegrasyonları hızlandırmıştır. Bu gelişmeler birçok ülkenin küresel piyasalara girişini artırdığı için terimin kullanım ağırlığı daha çok ekonomik alanda olmuştur. Bu alandaki kullanım yoğunluğu küreselleşme çalışmalarına da yön vermiş “geç dönem kapitalizm”, “düzensiz kapitalizm”, “ulus aşırı şirketler” gibi konular üzerinde daha çok durulmuştur.⁹ Ancak, bu meseleler kadar kültürel boyutun da önemli olduğunu belirtmek gerekir. Dahası küreselleşme geleneksel olarak disiplinler arası bir yaklaşıma gereksinim duyan bir alandır.

Dünyanın yaklaşık 1800'lü yıllardan itibaren küresel bütünlüğe doğru hareket ettiğini söyleyenler yanında, ulus toplumlar ve büyük dünya dinlerinin doğuşu kadar eski bir tarihi geçmişe sahip olduğu söyleyenler de vardır.¹⁰ Hatta bu uzun dönem boyunca kurulmuş olan çeşitli imparatorluklar ve uygarlıkların, diğer toplumlarla savaş ticaret gibi farklı ilişki şekillerinin bugünkü küresel kültürün oluşumunda önemli bir payı olduğu da düşünülmektedir.¹¹ Ancak, coğrafi sınırların öneminin azaldığı, dolayısıyla zaman ve mekân mefhumlarının geçmişe oranla farklılaştığı günümüzde küreselleşme süreci daha da hızlı ve yoğun gerçekleşmektedir. Uydu antenli televizyon yayınları, internet gibi yeni teknolojiler sayesinde tüketimcilik, yeni düşünce akımları, moda ve çeşitli dini ifade tarzları daha önce görülmemiş bir serbestlikle dünyaya yayılmaktadır.

Konumuzun ikinci ana başlığını meydana getiren ve insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip ve etki gücü yüksek bir diğer toplumsal olgu ise, dindir. Çünkü o, insan ruhunun derinlerine kadar inen ve insanın kutsalla olan tecrübesini ifade eden bir olgudur. Bilindiği gibi dini tecrübe muhtelif şekillerde objektifleşerek türlü ifade tarzlarına bürünmektedir. Dinî ifade şekilleri, toplumların kültürel unsurlarının

Zaman Kitap, 2004), s. 29.

⁹ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 89.

¹⁰ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 20.

¹¹ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 186-187.

da etkisiyle, onların dinamiklerine göre şekillenmekte hatta değişime uğrayarak yeni formlarla tezahür etmektedir.¹² Yaşamakta olduğumuz küreselleşme sürecinin muhtelif boyutlarıyla dinin ilgisinin olmadığını düşünemeyiz. Sosyolojik açıdan küreselleşme ve din ilişkisine bakıldığında konunun son derece geniş bir çalışma alanını kapsadığı görülür.

Konuyu küreselleşme, kültür ve din ekseninde ele alırken şu sorulara cevap arayacağız. Küreselleşmeyle birlikte meydana gelen hızlı kültürel aktarım dünya üzerindeki insanları acaba birbirine mi benzetmekte (homojenleştirmekte), yoksa farklılaştırmakta (yerelleştirmekte) midir? Kültürün bir yerden diğerine böylesine kolay ve hızlı bir şekilde aktarılmasının insanların kültürel hayatlarını ve bunun bir parçası olan dini hayatlarını nasıl etkilemektedir? Dolayısıyla bu sorulara cevap ararken konuyu homojenleşme ve yerelleşme çerçevesinde ele alacağız.

İlk soru düşünüldüğünde, çelişkili görünse de, bu soruya, “her ikisi de” diye cevap verildiği aşağıda görülecektir. Çünkü günümüzde ekonomik, siyasal ve teknolojik üstünlüğe sahip Batı dünyası bir yandan Batılı değerleri ve kültür kalıplarını evrenselleştirip belli tüketim kalıplarını ve yaşam tarzlarını dünya ölçeğinde standartlaştırarak küresel bir kültürün oluşmasına önayak olurken; diğer taraftan geleneklerin yeniden canlanmasına ve yerel kimliklerin ortaya çıkmasına elverişli bir zemin de hazırlamaktadır.

Kültürel küreselleşmeyi Robertson’un modeli çerçevesinde değerlendirecek olursak, küreselleşme sürecindeki ilişkileri, toplumlar-bireyler-uluslararası ilişkiler ve insanlık ekseninde, farklı yaşam alanları arasındaki etkileşimler meydana getirmektedir. Küreselleşme sürecini önceki tarihsel dönemlerden ayıran önemli unsurlardan biri yukarıdaki çerçevede meydana gelen ilişkilerdeki yoğunluktur. Bu açıdan küreselleşme, hem egemen kültürlerin homojenleştirici etkilerine, hem farklı yaşam biçimlerinin yani yerel kültürlerin kendilerini küresel ölçekte ifade edebilmelerine imkân tanımaktadır. Her ne kadar günümüzde küresel kültürün kökeni ve içeriğinin Amerikan ağırlıklı olduğu söylene de¹³ küreselleşmenin

¹² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), s. 233.

¹³ Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 10.

tek bir kültür ve değerler sistemi tarafından şekillendirildiği, her şey bir tarafa toplumsal gerçeklikle örtüşmez. Çünkü bu süreçte aynı zamanda alternatif kültür ve değerlerin de etkileri görülür. Nitekim modern dünya sisteminin kültürel inşasında İslami, Hintli ya da Çinli kültürlerin gerçekte rollerinin olmadığı söylenemez.¹⁴ Bu husus, küreselleşme sürecinde küresel kültür ile yerel kültürler arasında süregelen bir diyalektiğin varlığını gösterir. Makalemizde küreselleşmenin kültürel boyutlarından bahsederken “kültür” teriminin geleneksel toplumbilimsel¹⁵ anlamını esas aldığımızı ve kültürü, sıradan insanların günlük yaşamlarındaki inançları, değerleri ve yaşam tarzlarını ifade etmek üzere kullandığımızı belirtmeliyiz.

Bu bakımdan konuyu küreselleşme açısından ele alırken kültürel küreselleşme ile sınırlayarak ele aldık. Bu açıdan bakıldığında küreselleşen günümüz toplumundaki çeşitli toplumsal ve kültürel etkenler, toplumumuzun kültürel yapısını değiştirdiği gibi dînî hayat üzerinde de değişime sebep olduğu varsayılmaktadır.

A. Kültürel Küreselleşme ve Dine Muhtemel Etkisi

Küreselleşme ulus devletler, ulusal ekonomiler, ulusal kültürel kimliklerin egemen olduğu bir dönemden yeni bir döneme geçişi ifade etmektedir. Ancak yerel kültür ve kimlikler tamamen ortadan kaybolmaz. Bu sebeple bu yeni dönemde küresel ve yerel olmak üzere iki olgu bulunmaktadır.¹⁶ Zaten küreselleşmenin kültürel boyutundan söz edildiğinde, onu küresel ve yerel olmak üzere ele alan, iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, küreselleşmeyi hedefi belli, homojenleştirici bir süreç gibi ele alırken,¹⁷ ikinci bir grup sosyolog ise onu kültürler arası heterojenleştirici bir süreç olarak değerlendirmektedir. İkinci

¹⁴ Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 116.

¹⁵ Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 10.

¹⁶ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, Çeviren: Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), s. 47.

¹⁷ Ali Yaşar Sarıbay, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, (İstanbul, Everest Yayınları, 2004), s. 40.

yaklaşımı savunan sosyologlar, bu süreci evrenselin yerelleşmesi, yerelliklerin ise evrenselleşmesine imkân tanıdığını vurgulamaktadırlar.¹⁸ Bunlardan biri olan Robertson, tikellik ile farklılığa, evrensel ile türdeşliğe dengeli yaklaşılmasının önemini vurgulamaktadır.¹⁹ Çünkü en genel anlamıyla dünyanın bir bütün olarak küçültülmesi diye tanımlanan küreselleşme, yerelliklerin hem küresel ve hem de yerelliklerin birbiriyle irtibatını ihtiva etmektedir.²⁰ Bu açıdan küreselleşmeyi sadece yereli dışlayan homojenleştirici bir süreç olarak kabul etmek onun diğer yönünü eksik bırakacaktır. Hâlbuki küreselleşmenin homojenleştirici olduğu kadar, yerellerin ortaya çıkmasına da imkân veren heterojenleştirici bir yönü daha bulunmaktadır.

Küreselleşme ilk bakışta sadece dünya toplumuna doğru bir yönelimi ifade ediyor gibi görünse de, onu yerelleşmeden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Her şeyden önce yerel olmaksızın küreselleşmenin tanımlanması neredeyse imkânsız gibidir. Küreselleşme ile yerelleşme süreçlerinin birbirleriyle etkileşimi toplumsal yaşamda kendisini sıkça hissettirmektedir. Dolayısıyla küreselleşme, evrenselleşmeyle yerelliğin karşıtlığı olarak değil, eş zamanlı ve birlikte bir hareket tarzını nitelemektedir. Nitekim Robertson da yerel ve küresel ilişkisini açıklarken biri olmadan diğersinin imkânsızlığını; yani yerel olmadan küreselin, küresel olmadan da yerelden bahsedilemeyeceğini belirtir. Ayrıca o, yereli yalnızca “bölgesel” uygulamalara gönderme yapan bir şey olarak düşünmek yerine, küresel ve yerelin dünya ölçeğinde kültürel bir bağlantının uzantıları olarak birbiriyle bağlantılı temalar halinde görülmesi gerektiğini söyler.²¹

Buradan hareketle küresel ve yerel arasındaki anahtar kavramın kültür olduğu söylenebilir. Yerel grupların kabul görme mücadelesinde kültürün ne kadar önemli olduğu, antropologların yaptığı bir araştırmadan daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre Kızılderili nüfusu 1970 ile 1980 arasında 700.000’den 1.400.000’e

¹⁸ Roland Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, *Dini Araştırmalar*, 6,17, (Eylül-Aralık 2003), s. 353.

¹⁹ Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 166.

²⁰ Roland Robertson, *Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik*, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, (Ankara: Vadi Yayınları, 1999) s. 128–129.

²¹ Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, 166, 169, 213.

yükselmiştir. Fakat bu artış, Kızılderililer arasındaki nüfus patlamasıyla ilgili değildir. Artışın sebebi araştırmacılara göre, Kuzey Amerikalıların kültürel köklerini ortaya çıkarmaya yönelik yeniden bir kimlik tanımlama girişimi, son tahlilde kabul görme mücadelelerinin bir ifadesidir.²² Öyleyse küreselleşme, sadece dünyanın tek bir mekân olarak küçülmesi ve bu tek mekâna uygun tek tip bir kültür oluşturma süreci olarak algılanmamalıdır. Elbette küreselleşme kendini egemen kılacak homojen bir kültür oluşturma yolundadır. Ancak, aynı süreç, öncü/baskın toplumlarının dışında kalan diğer yerel toplumların kendilerini kabul ettirme çabası için de bir imkân sunmaktadır. Yerelin sahip olduğu bu imkân onların yeni bir kimlik arayışlarını teşvik edici yönde işlemektedir.

Küresel ve yerel arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için küresel kültürün bilinmesi gerekir. Küresel kültür bir kitle kültürü olup, kültürel üretimin modern iletişim araçlarının egemenliğinde ve bu sayede dil sınırlarını hızla ve kolayca geçebilen bir özelliğe sahip görüntünün egemenliğindedir. Küresel kitle kültürü, popüler hayatın, eğlencenin ve dinlenmenin yeniden inşasına doğrudan katkıda bulunur. Bu kültür, tüm kitle iletişim araçları tarafından taşınsa da başlıca taşıyıcısı uydu televizyonlarıdır.²³ Tek örnek elbette ki uydu televizyonları değilse bile, belli bir ekonomik gelişmişlik düzeyini yakalamış her ülkede ulaşılması kolay bir iletişim şeklidir. Buna ilaveten bu tür yayınların ulusal sınırlarla sınırlanmasının mümkün olmadığı, hatta mümkün olsa bile, çok masumca dizilerde bile pek çok küresel kitle kültürüne ait kodların bulunması nedeniyle bu örnek çarpıcıdır. Uzun yıllar dünyanın pek çok yerinde seyredilen meşhur dizilerin insanların aralarındaki günlük sohbet konuları olarak küresel kültürün taşıyıcıları konumunda olduğu gözlemlenmiştir. Din hiç şüphesiz kültürümüzü şekillendirici unsurların başında gelen toplumsal bir olgudur. Günlük yeme içme alışkanlıklarımızdan, misafir ağırlama, büyük küçük ilişkileri, evlenme, eyleme, komşuluk ilişkileri gibi hayatın tüm alanlarını kapsar. Dolayısıyla küresel kültür taşıyıcılarının tüm bu unsurları değiştirip dönüştürdüğünü gözlemlemek mümkündür. Bunun belki de en önemli göstergesi küresel kültürün etkilerine daha savunmasız

²² Ali Yaşar Sarıbay, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, s. 39-40.

²³ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, *Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Derleyen: Anthony D. King, s. 47-48.

bir şekilde maruz kalan yeni yetişen nesillerdir.

Kültürel küreselleşmeye bakış açılarını anlamak için küresel kültürün özelliklerini bilmek faydalı olacaktır. Teknolojik gelişmeler, sermayenin küreselleşmesi, teknik gelişmelerdeki yoğunlaşma, sürekli anlatılan Batı toplumlarının öyküleri ve görselliği; nihayet Batı merkezli dili, küresel kültürün özellikleri arasında sayabiliriz.²⁴ Küresel kitle kültürünün başka bir özelliği ise, kendine özgü türdeşleştirme biçimidir. Bu kültürün türdeşleştiriciliği müthiş derecede özümseyicidir. Fakat türdeşleştirme asla tamamlanmaz. Örneğin, her yerde İngiliz ya da Amerikan kültürünün empozisi görülmez. Farklılıklar özümsemez; böylece farklılıklar daha büyük, her şeyi kapsayan ve aslında Amerikan tarzı bir anlayışı olan bir çerçevenin içine yerleştirilir. Ama asla yereli silip atmaya kalkmaz; onların aracılığıyla işler.²⁵ Anlaşılan o ki, bu kültür yerele özgü farklı biçimlere ait özellikleri tamamen ortadan kaldırmak yerine, onları özümsemeyi ve yeniden şekillendirmeyi hedeflemektedir.

Küresel kültürün farklılıkları dayatma yerine özümsemesi, onu yerel kültürler karşısında daha güçlü kılmaktadır. Yerel kültürler bir süre sonra bu farklılıkları kendi kültürlerinin bir parçası olarak görmeye başlar. Ülkemizden bir örnek vermek gerekirse, Ramazan ayında yayınlanan kola reklâmlarında işlenen temayı hatırlarsak; iftar saati yaklaşmış, kolaların kapakları açılıp servis yapılmış, artık ezanın okunması beklenmektedir. Ezanla birlikte hurma veya zeytinle iftar edildikten sonra kolalar yudumlanır. Hatta bu tema verilen promosyonlarla da desteklenir. Promosyon olarak tabak verildiği kola reklâmında, tam iftar vakti evin çocuğu pencereden dışarıda kalmış birini görür, evdekilere haber verir ve nihayet eve alınan bu 'Tanrı misafirine' kolanın verdiği promosyon tabağıyla yemek ikram edilir. Böylece küresel bir ürün olan kola firması tarafından öncelikle Ramazan öne çıkarılır, ardından dini açıdan makbul yiyeceklerle iftar edilmesi benimsenip hemen ardından onların yanına kola ilave edilir, son olarak da Batı kültürünün belki de hiç alışık olmadığı 'Tanrı misafiri' kavramı yerleştirilerek bu misafire promosyon tabakla ikram edilen yemekle iftar sofrasının kolasız olamayacağı mesajı

²⁴ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s. 49.

²⁵ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s. 49-50.

verilir. Bu özümseme sayesinde kendine ait her ürünü o yerel kültürün bir parçasıymış gibi kolayca gösterebilir. Görünen ki, küresel kültür yerel kültür yapıları ile çatışmaksızın onları özümseyip, küresel kültür kodlarını yerele eklemeyi tercih etmektedir.

1. Küreselleşme Sürecinde Homojenleşme ve Dine Etkileri

Sosyo-kültürel açıdan değerlendirdiğimizde küreselleşme süreci Robertson'un da ifade ettiği gibi türdeşlik ve farklılık arasındaki bir dengeye dayanmaktadır.²⁶ Nitekim bu denge ile ilgili bakış açlarına sahip sosyologların birleştiği bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; küreselleşme, karşılıklı bağımlılığı ve buna ilişkin bilinci artırmış ve belirli pratiklerin küreselleşmesini sağlamıştır. Onları birleştiren ikinci nokta; küresel alanın genel yapısının belli zorlamalara maruz kaldığını kabul etmeleridir.²⁷ Küreselleşmenin bu homojenleştirici yönü literatürde çoğu zaman "küresel köy"²⁸ nitelmesi ile ifade edilmektedir. Sosyologların ortaya koyduğu bu müşterek hususlardan hareketle denilebilir ki, belirli pratiklerin küreselleşmesi ve küreselleşmenin zorlayıcı genel yapısı, pek çok alanda olduğu gibi toplumların kültürel ve dini yapılarında da bir homojenleşme meydana getirmesi kaçınılmazdır.

Günümüzde küresel kültür, başka bir ifadeyle popüler kültür dünyanın her yanında geniş kitleleri etkilemektedir. Küresel kültürün taşıyıcısı olan kapitalizm bütün dünyayı saracak bir şekilde tüketilebilecek her şeyi arz etmektedir. Buna karşın yerel talepler de sunulan bu arzı tüketmektedir.²⁹ Anlaşılan o ki, küresel kültürü ortaya çıkarıp belirginleştirme ve yaygınlaştırma aracı tüketim kültürü olup, bu kültür Adidas, McDonald's, Disney, MTV gibi pek çok şirket tarafından bütün dünyaya yayılmaktadır. Böylece çağdaş dünyada kültür ile ekonomi giderek artan bir biçimde iç içe geçmekte ve pek çok toplumsal alanı etkisine almaktadır.

²⁶ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 21.

²⁷ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 285.

²⁸ Marshall McLuhan, *Understanding Media The Extensions Of Man*, (London and New York: Routledge Classics, Reprinted 2002 (twice), First Published in the United Kingdom, 1964 by Routledge and Kegan Paul), s. 37.

²⁹ Roland Robertson, Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, s. 167.

Küreselleşme sürecinin homojenleştirici önemli bir unsuru olan tüketim kültürü kimlik inşası üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hatta tüketimin kültürel egemenliğin yerine geçtiği ve tüketim sosyolojisinin günümüz sosyal yapısını anlamakta hayati bir role sahip olduğu ifade edilmektedir.³⁰ Bir örnek vermek gerekirse, *"Hamburger bazen yalnızca hamburgerdir. Ama bazen de bir hamburgeri tüketirken bunu McDonald's restoranının altın sarısı ikonunun altında gerçekleştirmek, küresel tüketim kültürüne bir katılımın görünürlüğüdür."*³¹ Zigmunt Bauman, bunu bir adım daha öteye taşıyarak tüketimin çalışmanın yerini aldığını savunur. Ona göre tüketim, *"yavaş yavaş eş zamanlı olarak hayatın ahlaki odağının ve toplumun birleştirici yönünün yerine geçmektedir."*³² Mesela, haberlerde oldukça sık duymaya başladığımız yeni çıkan teknolojik bir cihaz veya daha önce piyasaya sürülmüş bir bilgisayar oyununun yeni versiyonunu almak üzere bir gün öncesinden kuyruklar meydana gelmektedir. Hatta mağazalar açıldığında bu ürünlerden almak için insanlar birbirini ezmeyi bile göze alabilmektedirler. Öyleyse, insanları böylesine tutkulu bir şekilde bir araya getiren inancın ötesinde başka bir etkenden, yani tüketimden söz edebiliriz. Artık hayatımızı şekillendiren, belli ölçüde yön veren tüketim aynı zamanda inanç dünyamızı da etkilemektedir. Çünkü kimliklerimizin belirleyicisi öncelikle din iken, şu an onun yanında onunla hiç bağdaşamayan başka bir küresel unsur, tüketim almaktadır.

Tüketim kültürü bağlamında küreselleşmenin veya homojenleşmenin din üzerinde muhtemel etkilerinden birisi, onu küresel bütüne çekerek geçmişte özdeşleşmiş olduğu gelenekten uzaklaştırmakta ve otantikliğini kaybettirmektedir.³³ Tüketim kültürü bir taraftan metaların tüketimini sağlarken, diğer taraftan da her türlü değer ve inancı da süratle tüketerek artan bir şekilde sekülerleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olan tüketim kültürü, gündelik hayatın pek çok alanını sarıp sarmaladığı gibi bunun içerisine dini hayatın tüm öğelerini de

³⁰ David Lion, "Ağ, Benlik ve Gelecek", Küresel Kuşatma Karşısında İnsan, Derleyen: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın. (İstanbul: Ufuk Kitap, 2004) s. 97.

³¹ Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 15.

³² David Lion, "Ağ, Benlik ve Gelecek", s. 98.

³³ Peter Beyer, *Religion and Globalization*, (London: Sage Publication, 1994), s. 10.

katarak onları da gündelik tüketimin bir parçası haline getirmektedir.³⁴ Ancak burada dini hayatın öğelerinin tüketilmesi ile kastedilen, onların tamamen ortadan kalkıp anlamsızlaşması değil, tüketim kültürünün belirleyici bir unsur olmasıyla birlikte inançların değer kaybına uğramasıdır. Bir örnek vermek gerekirse, günümüzde en çok tüketime sunulan meşhur bir futbolcu, bir şarkıcı ve bir politikacı gibi hızla popülerleşen figürler dini figürlerin önüne geçmekte ve insanların dünyalarında daha fazla yer bulmaktadır. Bu bakımdan tüketim kültürü insanların inanç dünyalarında değer kaybına neden olmakta ve din ile ilişkilerini zayıflatmaktadır. Bunun en basit doğrulaması ilköğretim ve lise seviyesindeki okullarda yapacağımız basit bir gözlemle ortaya konabilir. Mesela İslam dini için karizmatik önem taşıyan kişiler ile günümüz futbol veya sinema dünyasının hatta dijital oyunlardaki karakterlerin tanınma yüzdeleri karşılaştırılsa büyük bir farkla öğrencilerin ikinci grup hakkında daha çok bilgi sahibi oldukları görülecektir. Nitekim bu tür serzenişleri bu okullarda görev yapan öğretmen arkadaşlardan sıklıkla duymaktayız.

Din, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında çok önemli role sahip bulunmaktadır.³⁵ Küresel kültürün taşıyıcıları ile karşılaşan toplum veya birey önce kendi kimliğinin belirlenmesinde önemli bir konuma sahip dine müracaat etmekte ve onu sorgulamaktadır. Böyle bir durumda din iki ayrı tepkinin kaynağı olabilmektedir. Birincisi, özellikle Batı dışı toplumlarda kimliğin önemli bir kaynağı olan din, küreselleşme karşısında toplumu yeniden moral açıdan şekillendirmeyi amaçlayarak fundamentalist hareketler için kaynak olabilmektedir. İkincisi ise, mesajını iletmek üzere medya, internet gibi küresel imkânlardan yararlanan ve böylece eski otantikliğini koruyamayan din, küreselleşmenin meşrulaştırma aracına dönüşebilmektedir.³⁶ İkinci durumda küresel kültürle karşılaşan bireyler veya toplumlar bireyler küresel kültürün yapıp etmelerini daha kolay

³⁴ Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, *Giriş*, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, (Ankara: Vadi Yayınları, 1999) s. 21.

³⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), s. 419.

³⁶ Manuel Castells, *Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum*, Küresel Kuşatma Karşısında İnsan, Derleyen: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2004) s. 125.

meşrulaştırmaktadır.

Küreselleşmenin, homojenleştirici tüketim kültürü açısından dini düşünce üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkinin ahlaki ve sosyal boyutu da bulunmaktadır. Konuyu bu açıdan değerlendiren Beyer, küreselleşme sürecinin çoğulcu ve homojen yapısı sayesinde meydana gelen ahlaki ve sosyal problemlerin dini gruplar açısından olumlu ve olumsuz etkilerine dikkat çekmektedir.³⁷ İnsan bedeninin muhafazası, cinsel sapıklıklar, ailenin korunması ve kürtaj gibi konuları düşündüğümüzde; küreselleşme bir taraftan dinlerin bu konular üzerinde geliştirdikleri öğretileri tahrip ederken, diğer taraftan toplumsal tahribatın önlenmesi için tek alternatif yine dini öğretiler olmaktadır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, bu konu dinler açısından hem olumlu, hem de olumsuz etkiye sahiptir. Aynı konu dini gruplar açısından da, ahlaki ve sosyal olumsuzluklar karşısında kendisi için güvenli bir sığınak arayan birey için dini gruplar alternatif teşkil etmektedir.

2. Kültürel Küreselleşmede Homojenleştirici Bir Unsur: Dil

Küreselleşmenin en önemli homojenleştirici özelliklerinden biri dildir ve küreselleşmenin dili İngilizcedir. Dil bir kültürün en önemli yayılma araçlarından biridir. Örneğin Helenizm'in başlıca yayılma aracı Yunancaydı. Günümüzde de İngilizcenin Amerikan biçimi gelişen küresel kültürün yayılma aracıdır. Eskiden olduğu gibi, ama günümüzdeki etkisi daha da artan bir şekilde dil, kültürün yayılması açısından oldukça önemlidir. Çünkü insanlar dili masumca kullanmazlar, her dil biliş, kural ve hatta duygu çağrışımları olan kültürel bir yön barındırır.³⁸ Anlaşılan o ki, dünyanın dört bir yanında milyonlarca insan İngilizceyi gittikçe artan ölçüde ortak dil olarak kullanmakta ve şu an için bir alternatifi de bulunmamaktadır. Dünya ölçeğinde İngilizcenin kullanımı temelde pratik nedenlerden kaynaklanmaktadır. İngilizcelerini iletirmek için turistlerin peşinde dolaşan farklı ülkelerde farklı dilleri konuşan gençlerin istediği Shakespeare ya da başka bir İngiliz klasiğini okumak değil, yurt

³⁷ Peter Beyer, *Religion and Globalization*, s. 123–125.

³⁸ Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 11.

dışına giderek veya internete girerek iş bulma olanaklarını araştırmaktır.

Görünen o ki, kullanımı temelde pratik nedenlere dayansa bile kitle iletişim araçları tarafından hızla yayılmakta olan Amerikan İngilizcesinin de biliş, kural ve duygu gibi böyle bir kargosu bulunmaktadır.³⁹ Belki de bunun en somut örneklerinden birini üniversitelerde yabancı diller bölümleri oluşturmaktadır. Bu fakültelerde iyi bir gözlem yapıldığında görülecektir ki, burada eğitim gören öğrenciler, diğer fakültelerdeki öğrencilerden kıyak, yaşama tarzı ve kültürel farklılıklar gibi pek çok bakımdan ayrılmaktadırlar. Çünkü bu öğrenciler eğitimini aldıkları dilin kültürel kodlarını yaşamlarında yansıtmaya başlamakta ve bu onların kimliklerinin bir parçası haline gelebilmektedir.

Dil aracılığı ile yozlaşan kimlikler ötekini tamamen ortadan kaldırırsa bile, kimlik, bir süreç, bir anlatı veya bir söylem olarak daima ötekinin üzerinden ifade edilir.⁴⁰ O halde, bir dilin hâkimiyetinin artması ötekinin özelliklerini tamamen ortadan kaldırırsa bile, benzerlikleri artıracağından, aradaki farklar azalarak kimlikler zayıflayacaktır. Yakın zamana kadar daha çok farklılıklardan söz edebilirken; günümüzde yemek kültüründen, evlenme törenlerine kadar pek çok sosyal ve kültürel/dini alanda toplumlar arası benzerliklerden söz edilmektedir.

3. Kültürel Küreselleşmede Homojenleştirici İkinci Unsur: Etno-Mekan

Küreselleşmenin ekonomik, siyasal, teknolojik etkilerinin yanında küresel kültürün doğrudan bir etki alanından söz edilmektedir. Kültürel küreselleşmeyi meydana getiren bu alan “etno-mekân” olarak isimlendirilmektedir. Etno-mekân ise, içinde yaşadığımız dünyayı değiştiren turistler, göçmenler, mülteciler, sürgünler, misafir işçiler ve hareket halindeki diğer insan gruplarının etkileşim

³⁹ Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 11.

⁴⁰ Stuart HALL, *Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler*, Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, Çeviren: Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat, 1998), s. 72.

alanından meydana gelmektedir.⁴¹ Demek ki, göç veya yukarıda ifade edilen diğer farklı pek çok yolla çeşitli ülkelerden gelen insanlar Batı kültürüyle doğrudan yüz yüze gelmektedirler. Küresel kültürün Batı eksenli olduğu gerçeğinden hareketle, farklı sebeplerle Batı ülkelerine seyahat eden insanlar küreselleşmenin egemen kültürüyle doğrudan temas edebilmektedirler.

Küresel kültürün doğrudan etkisi bağlamında göç, insanlar için yaşadıkları yeni ülkenin toplumsal yapısı, hukuk düzeni, hükümet politikaları, devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri ile girmek zorunda kaldıkları toplumsal ilişkilerle beraber bir entegrasyonu da zorunlu hale getirmektedir.⁴² On beş Avrupa Birliği üyesi ülkesinde yaşayan toplam Müslüman nüfusun 13,2 milyon olduğu⁴³ düşünülürse, kültürel homojenizasyonun Batı ülkelerinde yaşayan göçmenler üzerindeki etkilerinden birinin dinle ilgili olduğu söylenebilir.

Çeşitli ülkelerden gelen Müslümanlar Batı'da kendi ülkelerinden farklı bir devlet yönetimiyle karşılaşmaktadır. Bu yeni yönetim biçimi onlara bir taraftan kendi dinlerini ifade edebilme imkânı verirken, diğer taraftan buldukları ülke hukuku çerçevesinde dini örgütlenmelerine imkân tanımaktadır. Ancak bu yeni ülke kanunları çerçevesindeki dini örgütlenme biçimleri kendi ülkelerinden farklı bir şekilde tanzim edilmektedir. Örneğin Avrupa'da yaşayan Müslümanlar dini merkezlerini çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere meydana getirmektedir. Batı'da camiler sadece dini bir merkez değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir merkez, dini cemaat ve kurumlar sivil toplumun birer parçası olarak işlev görmektedir.⁴⁴ Anlaşılan o ki, Batı ülkeleri farklı dinlere mensup insanlara inançlarını özgürce yaşama imkânı vermektedir. Ancak, bunlarla ilgili kanunlar kendi dini teşkilatlanmalarına göre

⁴¹ Arjun Appadurai, *Disjuncture and Difference in The Global Cultural Economy*, The Cultural Studies Reader, Editor: Simon Dunning, (London and New York: Routledge, Second Edition), s. 222-224.

⁴² Kadir Canatan, Yerellik ve Küresellik İkileminde Hollanda Müslümanlığı, *İslamiyat*, 8, 4, (Ekim-Aralık 2005), s. 94.

⁴³ Faruk Şen, AB Ülkelerindeki Türk İşçilerinin Çalışma Hayatında Dinden Kaynaklanan Sorunlar, *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu Bildiri Metni*, (25-27 Kasım 2004), s. 2.

⁴⁴ Kadir Canatan, Yerellik ve Küresellik İkileminde Hollanda Müslümanlığı, *İslamiyat*, 8, 4, (Ekim-Aralık 2005), s.99.

hazırlanmış olduğundan, göçmenler geldikleri ülkelerinden farklı bir dini yapılanma gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla Batı'daki Müslümanların ve onların dini teşkilatlarının hem oradaki kültür öğeleri hem de yasaları tarafından yeniden şekillendirildiğini söylemek mümkündür.

Bazı Avrupa ülkelerinde yapılan araştırmalar, göç olgusu çerçevesinde kültürel homojenleşmenin din açısından etkisini daha iyi ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre, Avrupa'ya göç edenlerin ikinci ve üçüncü kuşaklarında eğitim durumu yükseldikçe dinlerine bağlılıkları devam etse de, daha liberal, modern görüşlere sahip ve aynı zamanda da radikal eğilimlerden de uzak durdukları gözlenmektedir.⁴⁵ Göç eden ilk kuşaktan sonraki ikinci ve üçüncü kuşaklardan itibaren göçmenler doğup büyüdüğü yeni toplumun sosyal ve kültürel şartlarından etkilenmekte ve inançlarını da bu çerçevede yeniden gözden geçirmektedir.

Küreselleşme, dünyayı global bir köy hâline getirmekte ve bu 'köy'de tüketim kalıpları, kurumlar, gruplar birbirine benzeşmektedir. Bir başka ifadeyle, neredeyse farklı hayat tarzları zorlaşmaktadır. Yemekten giyime, eğlenceden dinlenmeye kadar pek çok alanda "tek-tipleşme" yaşanmaktadır. Tüm bu homojenleşme süreçleri çerçevesinde değerler alanında da önemli dönüşümler olmaktadır. Buraya kadar değerler bakımından ve bu değerlerden özellikle din açısından yaşanan homojenleşmenin etkilerini ortaya koymaya çalıştık. Homojen kültürün meydana getirdiği etkilere yerel kültür ve dinlerin ne şekilde tepki vereceği ve ne şekilde kendilerini koruyacağı sorusu sorulabilir.

B. Küresel Kültür Karşısında Yerelin Durumları ve Din

Küresel kültürün bir özelliği de farklı kültürlerin bir arada yaşamasına imkân sağlaması, hatta zorunlu kılmasıdır. Küreselleşmeyi kültürel bir açıdan türdeşleştirici (homojenleştirici) diğer bir açıdan ise kültürel farklılıkları oraya çıkaran (heterojenleştirici) bir süreç olarak ele alındığını söz etmiştik. Burada ise, heterojenleştirici sürecin kültürel açıdan yansımalarını üç kısımda

⁴⁵ Faruk Şen, "AB Ülkelerindeki Türk İşçilerinin Çalışma Hayatında Dinden Kaynaklanan Sorunlar", *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu Bildiri Metni*, s. 9.

inceleyeceğiz.

Küreselleşme veya homojenleştirme dediğimiz şey bir yönüyle kültürleri türdeşleştirip homojenleştirirken, diğer yönüyle tikele veya yerele de hareket alanı açmaktadır. “Dolayısıyla küresel ve yerel arasında daima ve süregelen bir diyalektik vardır.”⁴⁶ Bugün dünyanın küresel bir köy haline geldiği söylene de, yerel kültürlerin tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Hatta bugün küreselleşmenin çok kültürlülük/çok etniklilik gibi çoğulcu yapılara imkân tanınması köken arayışını artırmaktadır.⁴⁷ Dolayısıyla, küreselleşme hem bir benimseme ve hem de bir reddiyeyi içermektedir. Benimseme, küreselleşmede öncü toplumların kültür kodlarının Batı-dışı toplumlarca tüketilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Reddiye ise, küresel karşısında yereli tanımlamaktadır. Küresel kültür karşısında yerelin durumu üç şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, bu kültür kodları yerel tarafından tamamen reddedilmekte; ikinci olarak bu kültürel kodların esasen yerel kültürde bir karşılığı aranmakta, üçüncüsü ise; bu kültürel kodların bazılarını almakta sakınca görülmemektedir.⁴⁸ Böylece, küreselleşme süreciyle meydana gelen dünyanın birlikteliği, yerel kültürleri de bu bütüne çekmektedir. Bu süreçte yerelin bütüne dâhil olması farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

Çok kültürlülük/çok etniklilik küreselleşmenin en belirgin özelliklerinden biridir. Nitekim S. Hall, “küresel”in eklemlenmiş tikellerden meydana geldiğini söylemekte, dolayısıyla ona göre, küresel denen şey egemen tikelin kendi kendini temsil etmesidir.⁴⁹ Küresel, bir yandan her bir medeniyete ait özelliklere önem vermeyen mütecanis bir dünya medeniyeti doğurmakta iken, öte yandan da medeniyet kategorilerine taze bir güç katan ananevi etnik ve dini kimlikleri yeniden canlandırmaktadır.⁵⁰ Demek ki, küreselleşme süreci eşit olmasa da hem egemen kültüre hem de yerel kültürler için fırsatlar sunmaktadır. Fırsatlar eşit değil, çünkü siyasal, ekonomik ve teknolojik imkânların çoğuna sahip kültür kendini daha

⁴⁶ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s. 88.

⁴⁷ Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 285–286.

⁴⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, s. 41.

⁴⁹ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s. 94.

⁵⁰ Richard Falk, *Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim*, s. 83.

çok temsil edebilmektedir.

Kıtalar arasında hızla aktarılan devasa bir küresel kültür, ekonomi ve tarih karşısında yerel, ancak kendi saklı tarihini yeniden keşfederek temsil imkânı bulabilir. Onların temsil imkânı yukarıdan aşağı yerine, tabandan yukarı doğrudur. Küreselleşmiş güçlerin anonim, kişiselliğin bulunmadığı dünyasına karşı, yerelin tepkisi “dünyayı bilmem ama köyümü anlatabilirim, mahallemden söz edebilirim, cemaatimi anlatabilirim” şeklinde gerçekleşmektedir.⁵¹ Bu sebeple küresel her zaman diğer yerellikleri şekillendirmek için bütün teknolojik ve diğer imkânları seferber ederken, diğer yerellikler ise kendi egemenliklerini korumak ve küresel kültürün hâkimiyetine direnmek için çaba sarf etmektedirler. Aslında paradoks gibi görünse bile, küreselleşme her iki süreci de aynı anda ihtiva etmektedir. Küreselleşme, bir taraftan evrensel bir kültür ve hayat tarzı empoze ederken, kendi varlığını sürekli kılabilmek için de başka bir kutbu beraberinde yaratmaktadır. Yani söz konusu olay, toplumsal bir etki tepki çerçevesinde şekillenmektedir. Kendine küresel kültür empoze edilen karşı kutup, kendini yani yerel özelliğini korumaya almaktadır. Bu bağlamda, homojenlik ve heterojenliğin bir arada var olduğu bir dünyada sadece egemen dinlerin değil, aynı zamanda geleneksel dinlerin ve kültürlerin de önemli bir yere sahip olduğu hatta giderek güçlendiği söylenebilir.

Küresel kültür ve inançlar karşısında bazı yerel din ve kültürler sadece bir savunmayı dile getirmeyip bunun ötesinde onlara karşı alternatif oluşturmaktadır. Kültürel küreselleşmeye bir yanıt niteliği taşıyan yerel tepki küresel ölçekte de etkili olabilmektedir. Bu bağlamda sadece yerel özelliklere sahip bazı dini hareketler daha sonra dünya ölçeğinde bir etki gerçekleştirebilmektedir. P. Berger bu hareketi “çıkarma” olarak isimlendirmektedir. “*Halk düzeyinde Hindistan çok etkili dinsel hareketler ‘çıkarmış’, bunlar zaman zaman toplumun yukarı katmanlarına da ulaşmıştır. Sai Baba hareketi ile Hare Krişna hareketi Hindistan’dan yayılan kültürel ‘ihracın’ en kolay görülebilen örnekleridir.*”⁵² Dolayısıyla küresellik, sadece öncü veya

⁵¹ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s. 56–57.

⁵² Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 22.

egemen kültürler için değil, aynı zamanda yerel kültürlere de dünya ölçeğinde imkânlar sunmaktadır. Küreselleşmenin sunduğu kitle iletişim vasıtaları ve kolaylaşan göçler yoluyla yerel kültürler küresele dâhil olabilmektedir. Hatta bu örnekteki gibi kendi coğrafyasında güçlendikten sonra, Batı ülkelerinde de içinde buldukları egemen kültürü tehdit edecek boyutlara erişebilmektedir. Bu bakımdan yerel ile küresel arasındaki ilişki, taraflardan birinin dışlanması veya ikisi arasındaki gerilimden ziyade, yerelin küresel içinde yeniden üretildiğini göstermektedir.

Öyle görünüyor ki, küreselleşme karşısında yerellikler tamamen ortadan kalkmamakta, tersine, küreselin ona sağladığı imkânları da kullanarak, küresel karşısında kendini daha iyi ifade edebilmektedirler. Yerelin küresel karşısındaki kendini ifade biçimiyle ilgili şu sorular akla gelmektedir. Birincisi; yerel, küresel içinde kendini yeniden keşfedip ona dâhil olurken, tamamen yalın ve ilk orijinal haliyle mi katılmaktadır? Değilse, yerelin küresele katılım biçimleri ne şekilde gerçekleşmektedir? Bu iki soruyu din fenomeni açısından değerlendirdiğimizde, Küre genelinde egemen olan dinin ifade şekillerinin yerel dinler üzerinde ne şekilde etkisi olduğunu sorgulamak gerekir.

1. Kendi Kendini Oryantalize Etme:

Küreselleşmenin bir yönüyle Batılı öncü toplumların kültür kodlarının dayatıldığı türdeşleştirmeye; diğer yönüyle ise, Batı dışı toplumların kendilerini yeniden tanımalarına ve tanımlamalarına da imkân sunan bir süreç olduğuna dikkat çekmiştik. Yerel küresel ilişkisinin ilk biçimi dolaylı yoldan küresel kodların onaylanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu, “Batılı” denen şey, esasen kendi kültürümüzde de bulunmaktadır. Öyleyse Batılı denen şeyleri almak ve benimsemekte herhangi bir sakınca yoktur, düşüncesine dayanmaktadır.⁵³ Bu şekilde dolaylı yoldan küresel kültür kodları yerel tarafından onaylanmaktadır. Böylece yerellik bir taraftan kendini hâkim kültür karşısına alternatif olarak ortaya koyarken, diğer taraftan kendini küresel kültürden tamamen tecrit etmemekte, onun bir parçasıymış gibi göstermektedir. Bu durum yerelin küresel karşısında kendini ifade etme biçimlerinden ilkin, “kendi kendini

⁵³ Ali Yaşar Sarıbay, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, s. 44.

oryantelize etme"yi⁵⁴ meydana getirir. Mesela, günümüzde sıkça duymaya alıştığımız küresel ısınma konusunda, hemen her kurum veya sivil toplum ve bu arada pek çok dini liderler⁵⁵ uyarıda bulunmaktadır. Konu küresel ölçekte ısrarla vurgulandıkça, pek çok farklı dinlere mensup insanlar da bu konunun aslında kendi dinleri tarafından da önemsendiğinin yeniden farkına varmakta ve bunları ifade etmeye başlamaktadırlar. Pek çok dini öğretide çevreye önem veren söylemin bulunduğu bilinmektedir. Ancak her nedense bunlar ancak küresel ölçekte ifade edilmeye başlandığında hatırlanmaktadır. Dolayısıyla, yerel bir din tamamen kendine özgü dini bir öğretiye sahip olsa bile, bu öğretiyi gündeme getirmek ve yaymak üzere egemen küresel söylemi kullanmaktadır. Böylece o, kendi farkını ortaya koyarken, diğer taraftan da kendini tamamen küreselden tecrit etmemek üzere onunla eş zamanlı ve benzer bir söylem geliştirme yoluna gitmektedir.

2. Melezleşme

Küreselleşmeye yüzeysel olarak bakıldığında homojenleşmeyi telkin ediyor gibi görünse de, aslında daha yakın bir bakış açısı yerel özelliklerin de fark edilmesini sağlayacaktır. Bu bakımdan küreselin sanki yereli dışlıyormuş gibi tanımlanması pek de isabetli değildir. Bu yöndeki bir tanımlama, küresel sistem içindeki birimlerin dışlanarak, küreselin tüm yerelliklerin ötesinde bir anlam taşıdığını söylemeye gelir. Bu bakımdan en genel anlamıyla, dünyanın bir bütün olarak küçültülmesi diye tanımlanan küreselleşme, yerelliklerin irtibatını kapsar.⁵⁶ Kültürel küreselleşme ile birlikte kültürel farklılıklar canlanmakta, yerel ve alt kültürler, küresel ölçekte kendilerini gösterme ve seslerini duyurma imkânına kavuşmaktadır. Yerel toplumlar küreselleşme sayesinde kendilerini ifade edebilme fırsatı yanında, egemen toplumların kültürel kodları

⁵⁴ Ali Yaşar Sarıbay, *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, s. 82-83.

⁵⁵ <http://www.milliyet.com.tr/2007/09/09/guncel/agun.html>, 12.09.2007, (İklim değişiklikleri ve küresel ısınma hakkındaki konferans öncesinde, aralarında Fener Rum Patriği Bartholomeos'un da bulunduğu Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Budist ve Hindu din adamları "Dünya İçin Sessiz Dua" adı altında bir ayin gerçekleştirdi.)

⁵⁶ Roland Robertson, *Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik*, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, s. 125-129.

ile de etkileşime girmektedirler.⁵⁷ Yerel veya alt kültürleri ister egemen toplumların kültürleri ile isterse farklı yerel kültürlerle etkileşime girmeleri ile birlikte, eğer yerel kültür giderek aşınmamış ve çözülmemişse, yeni kültürel oluşumları da beraberinde getirebilir. Yerelin kendini ifade etme biçiminin ikinci şekli, yeni oluşumlar, Bauman tarafından küreselleşmenin 'meşru çocuğu'⁵⁸ olarak kabul edilmekte ve "melezleşme" olarak isimlendirilmektedir.⁵⁹ Melezlik düşüncesinin en temel unsuru basitçe 'karışım'dır. Yani bir araya gelme, birleşme ve birbirine girmedir. Küreselliğin yeniden ürettiği sanal veya gerçek göç süreçleriyle birlikte, melezlik, kültürler arasında artan trafiğin sonucunda dünyanın farklı yerlerindeki kültürlerin birbirlerine karışmasıdır.⁶⁰ Melezlik küreselleşme ile birlikte sanki yeni keşfedilen bir olgu olarak kabul edilmemelidir. Tarihi süreç içerisinde savaş, göç, seyahat gibi hadiseler sayesinde kültürel karşılaşmalar hep ola gelmiştir. Öyleyse "yeni olan nedir?" diye bir soru akla gelebilir.

Pek çok olgu gibi melezlik de küreselleşme ile birlikte bazı yeni anlamlar kazanmış gibidir. Uluslararası gelişmeler veya teknolojik buluşlar sayesinde evrensel ve yerel, başka bir ifade ile homojenleşme ve heterojenleşme birbiriyle paralel gitmektedir.⁶¹ Gerek medya gerekse iletişim teknolojileri sayesinde, insanların kendi hayatları dışındaki hayat biçimlerini kavrama kapasiteleri artmakta ve bu durum toplumların kültürel, sosyal ve dini yaşantılarını etkilemektedir.⁶² Bu etkileşim sürecinde sadece yerel kültürler etkilenmemekte, Batı metropollerini de Asya ve Afrika kültürleri ile

⁵⁷ Roland Robertson, *Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik*, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, s. 118.

⁵⁸ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999) s. 9.

⁵⁹ Ulf Hannerz, *Çevre Kültür Senaryoları*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, Çeviren: Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), s. 161.

⁶⁰ John Thomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, Çeviren: Arzu Eker, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), s. 195.

⁶¹ Roland Robertson, *Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik*, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, s. 131.

⁶² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, (Altıncı Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), s. 262.

karşılaşarak bu etkileşimi yaşamaktadırlar.⁶³ Ancak “melez oluşumlar sadece kültürel alanlarda değil üretim biçimlerinde de görülmektedir.”⁶⁴ Hall’ın çay örneği, bunun en çarpıcılarından. Çay İngilizlerle özdeşleşmekle birlikte onların çay yetiştirmedikleri bilinmektedir. Çay İngiltere’ye Sri Lanka, Seylan ve Hindistan’dan gelmektedir. Ancak İngilizlerin bir fincan çay olmadan bir gün bile geçiremeyecekleri dışında çayla ilgili pek de fazla bir şey bilmedikleri söylenmektedir. Hâlbuki çay onların kimlikleri ile özdeşleşmiştir.⁶⁵ Bu örnekteki gibi bazı yerel unsurlar egemen kültürler tesir edebilmektedir. Hatta bu tesir o kadar etkilidir ki, yerel kültürden alınan unsur, egemen kültürün bir parçası haline gelebilmektedir. Örneğin yukarıda ifade edildiği gibi, çay denince, ilk önce İngilizler akla gelmektedir.

Küreselleşme sürecinde farklı alanlardaki toplumlar arası etkileşimlerin diğer tarihi süreçlerdeki etkileşimlere göre farkı, bu süreçte meydana gelen ve onu teknolojik gelişmelerdir. Mesela, 1989 yılında Doğu Avrupa’da ortaya çıkan gelişmeleri yeterince anlayabilmek için televizyonun etkisinin ihmal edilemeyeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla, yirminci yüzyıldan itibaren iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler, dünyanın tek kutupluluğa gitmesine yol açmaktadır.⁶⁶ Böylece teknolojik gelişmeler sayesinde bireyler, toplumlar ve kültürler arası ilişkiler geçmişe göre daha da yoğunlaşmaktadır. Yoğunlaşan bu ilişkiler kültürel bir saflıktan söz etmeyi de imkânsız hale getirmektedir. Bunun sonucu olarak dünyanın en ücra köşesindeki kendi halinde yaşayan bir yerli kabileden, onların üretim, giyim, eğlence, dini ayin gibi pek çok hayat tarzlarından haberdar olabilmekteyiz. Bu sayede kendi dışındaki toplumlardan habersiz kapalı toplumlardan söz etmek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Demek ki, küreselleşme melezleşmeye yeni bir anlam kazandırmamakta ancak tarihte görülmemiş bir ivme kazandırmaktadır.

Küreselleşmenin sunduğu imkânlar sayesinde yerel kültürler,

⁶³ Aslanoğlu, Kent, Kimlik ve Küreselleşme, (Bursa: Asa yay., 1998), s. 169.

⁶⁴ Aslanoğlu, Kent, Kimlik ve Küreselleşme, s. 171.

⁶⁵ Stuart Hall, Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s. 72.

⁶⁶ Anthony Giddens, Üçüncü Yol, Çeviren: Mehmet Özay, (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000), s. 43.

kendi müziklerini, yemek alışkanlıklarını, giyim ve eğlence tarzlarını, yerel sanat dallarını tüm kültürel değerlerini ve dini ayin, özel gün ve bayram, ibadet gibi pek çok alanda kendi karakteristik özelliklerini küresel düzeyde sergileme fırsatı bulabilmektedirler. Yerel toplumlar bu sayede küresel içinde yer alabilmektedirler. Ancak yerel toplumların küresel içinde nasıl yer alacağı o toplumların “iç özellikleri”⁶⁷ tarafından belirlenmektedir. Toplumların iç özelliklerinden birinin de din olduğu gerçeğinden hareketle Japonya’nın küresel duruma katılımının belirlenmesinde Japon dininin katkısı bu konu bir örnek teşkil etmektedir.

Japonların Pasifik savaşı diye adlandırdıkları savaştan sonra yeni dini hareketler ortaya çıkmıştır. Bu yeni dini hareketlerin (Risso Kosei, Soka Gakkai) birleştikleri nokta, her ikisinin de Japonya merkezli bir dünya hakkında düşüncelere sahip olmalarıdır. Her iki hareket de bu hedeflerini gerçekleştirmek üzere hem uluslararası düzeyde hem de halka yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu etkinliklerin temeli barış düşüncesidir. Bu çerçevede her iki tarikat da Batı dünyasındaki düzenlenen konferanslar düzenleyerek ve devlet adamlarına ödüller vererek kendilerini barışa adanmış olduklarını göstermeye çalıştılar. Böylece bir yandan hem Japonya’nın küreselleşmesine katkı sağladılar hem de kendilerine kısmen de olsa meşruluk kazandırdılar. Aynı şekilde Japonya’nın küresel düzeydeki katılımına başka bir katkı da Devlet Şinto’su aracılığı ile gerçekleşmekteydi. Japonya’nın Pasifik Savaşındaki yenilgisinden sonra güçlenmesinde ve imalat ve ticaret etkinliğinde Devlet Şintos’unun önemli rolü bulunmaktadır. Bu dini hareketlerin Japon küreselleşmesine katkısının, küresel arenadaki diğer toplumların fikirlerini seçici ve sistemli bir şekilde ithal etmesi ve aynı zamanda bunları Japon kültürüyle bağdaştırması şeklinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu bağdaştırıcılığın başka bir örneği Japon birey ve aile hayatında görülmektedir. Örneğin, Japonlar birden fazla dini yönelime sahiptir. Bu bağlamda, Japon bağdaştırmacılığının en somut örneği, Japon’ların bir taraftan yerli dinlere bağlı iken, diğer taraftan Hıristiyan evlilik törelerini benimsemeleridir.⁶⁸ Demek ki,

⁶⁷ Nalân Yetim, “Küresel Üretim Yapılanmasında Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?” *Doğu Batı*, 5, 18, (Şubat, Mart, Nisan, 2002), s. 138.

⁶⁸ Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, s. 146-147, 155-157.

toplumların küresele katılımlarında onların iç dinamiği olan din önemli bir yere sahiptir. Japonya örneğinde görüldüğü üzere, o'nun küresele katılımında dinin üstelenmiş olduğu bağdaştırıcı tavır dini ve kültürel bir melezleşme de meydana getirmekle birlikte küresel özelliklerin özümsemesine de katkıda bulunmaktadır.

Küreselleşme sürecinde yerelin küresele katılımının bir şekli olan melezleşme sadece Japon diniyle sınırlı değildir. Benzer melezleşme örneklerine farklı yerel dinlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Tayvan'daki Budacı hareketler, kendi yerel öğretilerini yaymak üzere Amerikan Protestanlığının pek çok örgütlenme biçimlerini kullanmaktadırlar⁶⁹ Örnekten anlaşılacağı üzere yerel bir din tamamen kendi özgün dini mesajını yaymak üzere, küresel egemenliği kendinden daha güçlü farklı bir dinin örgütlenme biçimini kullanabilmektedir. Dini öğreti, buradaki gibi her ne kadar yerel özellikler taşısa da küresel içerisinde kendini ifade edebilmek için Küredeki egemen bir dinin örgütlenme biçimini kullanarak melez bir özellik sergilemektedir.

3. Fundamentalizm

Küreselleşme sürecinin sağladığı imkânlar, kültürel karşılaşmaları hızlandırmakta, toplumlar arası kültürel farklılaşmayı da giderek azaltmaktadır. Küreselleşme ile paralel gittiğini ifade ettiğimiz yerelin kendini ifade biçimleri de bu çerçevede farklılık arz etmektedir. Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız şekliyle yerel, kendini küreselleşmeye karşı ya "kendi kendini oryantalize" etme, ya da "melezleşme" olarak ifade ettiğimiz iki şekilde ortaya koymaktadır. Yerelin bu iki şekilde küresele katılımına dikkat edilecek olursa, ortak bir özelliğe sahip olduğu görülür. Her iki şekilde de küresele bir tepki yerine küreselin bazı özellikleri yerel içinde kaynaştırılır. Buna bir tür küresel ve yerelin uzlaşması denebilir. Ancak yerelin küresel içinde kendini ifade edişinin bu iki şekli dışında üçüncü bir durum daha vardır.

Küreselleşme sürecinde, kültürler arası yakınlaşma son derece hızlı bir şekilde meydana gelmekte ve küresel ile yerel birlikteliğine

⁶⁹ Peter L. Berger, Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*, Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, s. 19.

şahit olunmaktadır. Bu durum bir yönüyle geleneksel ve yerel kültürler ile dinleri tehdit etmektedir. Küreselleşme ile ortaya çıkan farklı kültürlerin bir arada yaşama zorunluluğu çoğu kez birilerinin kendi kültürünün tehdit altında olduğunu keşfetmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu durum bir tür izafileştirme değildir. İzafileştirme öteki kültürlerle bir arada yaşama zorunluluğu karşısında bir tür meydan okumadır. İzafileştirme olarak nitelendirilen bu duruma ise, fundamentalizm denilmektedir.⁷⁰ Yerelin küresel içinde kendini ortaya koymasının üçüncü şeklini fundamentalizm meydana getirmektedir. Aslında böylece fundamentalizm, kendini hem melezişme, hem de kendi kendini oryantalize etme sürecine karşı bir tür tepki şeklinde sunmaktadır.

Fundamentalizm, temel metinlere ya da 'temellere' geri dönmeyi ifade eden bir hareket ya da inanç olup, 1920'lerden beri Hıristiyanlık içindeki Protestan eğilimler ve son zamanlarda İslamiyet içindeki bazı eğilimleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁷¹ Kavramın Hıristiyan teolojisindeki anlamı, modernizm karşısında kilise sisteminin temelinde yatan asli değerleri koruma amacıyla ortaya çıkan hareketi ifade etmektedir. Ayrıca 'öze dönüş'ü ifade eden olumlu bir anlamı da bulunmaktadır. Bununla birlikte fundamentalizm, büyük ölçüde farklı kültürel ve dini bağlamlardan doğar ve kesin anlamını da ortaya çıktığı kontekst içinde kazanır.⁷² Bu bağlamda, kavramın kültürler arası genellenebilirliği bakımından iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, değişik dinsel kültür ortamlarında gelişebilecek, ancak benzerlikler gösteren fundamentalizmlerin bulunabileceğini kabul etmektedir. Bu görüşün temel yaklaşımı, topluluğun ayırt edici kimliğini korumaya yönelik stratejiler olarak ifade edilmektedir. İkinci yaklaşım ise, *dini ideoloji* olarak betimlemektedir. Bu görüşe göre ise, fundamentalizm "*tüm sorunların ele alınarak çözüme kavuşturulduğu genel bir çerçeveyi teşkil eden katı, eleştirilemeyen inançlar, görüşler ve varsayımlar*" bütünüdür. Bu yaklaşım, fundamentalist grupların ortak paydasının "*Aydınlanma değerlerine yakın duran sekülerizm ve modernizme sıcak bakan tüm kişi ve*

⁷⁰ Roland Robertson, "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", *Dini Araştırmalar*, 6, 17, s. 355.

⁷¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 251.

⁷² <http://perweb.firat.edu.tr/default.asp?content=personelgoster.asp&uid=i-A-0063>, 15.04.2007, (Temel Yeşilyurt, "İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?", *Türkiyenin Güvenliği Sempozyumu*, (17-19 Aralık 2001), s. 763-764.

kurumlara muhalefet etmek” olduğunu ifade etmektedir.⁷³ Wuthnow da benzer bir şekilde, “*fundamentalizmin temellerinin modernizasyon süreçlerine düşmanca tepkiler doğuran toplumsal krizlere dayandığını belirtir.*” Aynı zamanda o, “*fundamentalizmi mutlak değerler etrafında şekillenmiş ve kültürel farklılaşma sürecine bir karşı-akımı temsil eden totalistik dünya görüşü*” olarak tanımlamaktadır.⁷⁴ Anlaşılan o ki, fundamentalizm ile ifade edilmek istenen, öncelikle farklılaşmaya ve farklılıkların bir aradalığına bir tepki, ardından öze dönüş ve o özün korunmasına yönelik her türlü toplumsal faaliyetlerdir.

Fundamentalizm kavramında küreselleşme süreciyle birlikte bir anlam kayması görülmektedir. Kavramın ilk olarak Amerikan Hıristiyan ve Musevileri ile ilgili kullanılmaya başladığı biliniyor. Ancak, özellikle Avrupa’da kamuoyu fundamentalizm kavramını doğrudan İslam köktencililiği ile ilişkilendirmektedir.⁷⁵ Bundan başka, kavramın aslında olmamasına rağmen, çirkin, hoşgörüsüz, şiddet yanlısı, fanatik dindar gibi anlamlar da yüklenmektedir. Fundamentalizme bu tür olumsuz anlamların yüklenmesinde Batılı medyanın katkısı büyüktür. Hatta kavramın anlamı Batılı medya organları tarafından öylesine anlam kaybına uğratılmaktadır ki, bazen sadece İslam’ı ifade etmek üzere bile kullanılabilir.⁷⁶ Fundamentalizm, Hıristiyan tarihiyle ilişkili bir kavram olduğu halde, özellikle Batılı yayın organları tarafından hem anlam kaymasına uğratılarak olumsuz anlamlar yüklenmesi, hem de İslam’ı ifade etmek üzere kullanılması dikkat çekicidir. Çünkü İslam, Hıristiyan ülkelerde azınlıkların dini olarak yereli temsil etmektedir. Böylece, fundamentalizm kavramına yeni anlamlar kazandırılması küresel ve yerelin mücadele sürecine rastlamaktadır.

⁷³ Recep Yaparel, “Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu”, *Din Kültür ve Çağdaşlık Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007), s. 140-141.

⁷⁴ Robert J. Wuthnow, *Din Sosyolojisi*, Din ve Modernlik, Derleyen ve Çeviren: Adil Çiftçi, (Ankara: Ankara Okulu, 2002), s. 82.

⁷⁵ Faruk Şen, “Avrupa’daki Türkler Arasında İslam Köktendinciliği”, *Köktendincilik ve Çoğulculuk*, Çeviren: Nezih Pala, Editör: Coşkun San, (Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No: 10, Bizim Büro Basımevi, 1996), s. 69.

⁷⁶ Ahmed Akbar, *Postmodernizm ve İslam*, Çeviren: Osman Ç. Deniztekin, (İstanbul: Cep Kitapları Yayınevi, 1995), s. 28; Gerrie Ter Haar, “Religious Fundamentalism And Social Change”, *The Freedom To Do God’s Will*, Editör: Gerrie Ter Haar-James J. Busuttil, Routledge, (London and New York, 2003), s. 5.

Fundamentalizm pek çok farklı anlamlar yüklenerek tartışmalı hale getirilmesine rağmen, Giddens kavrama nesnel bir anlam yüklenebileceğini belirtmektedir. Ona göre fundamentalizmin dinsel ya da başka inançlarla ilgisi bulunmamaktadır. Bilakis o, inançlara dayalı hakikatin nasıl savunulduğunu ifade ederek fundamentalizmi, küreselleştirici modernliğe ve küresel kozmopolitliğe karşı duruşu gösteren bir olgu olarak değerlendirmektedir.⁷⁷ Burada fundamentalizm fanatiklik veya benzer negatif anlamlarla ilgili değildir. Kavramla ifade edilmek istenen, literal bir yorumlama ile temel metinlere geri dönme özlemidir. İslamiyeti örnek vererek söylemek gerekirse fundamentalizmin, *“Kur’an ve Sünnet’e dönüş çağrısından başka, terör, hunharlık ve bilim düşmanlığı ile eşdeğer bir bir anlamı bulunmamaktadır”*⁷⁸Bizim buradaki kullanımımız da *“seküler modernliğe ve çoğu zaman küreselliğe muhalefeti ve öze dönüşü”*⁷⁹ ifade etmektedir. Dolayısıyla, küreselleşmenin meydana getirdiği çok kültürlük ve bunların bir arada yaşama zorunluluğu, yani bir anlamda, dünyanın küresel bir köy halini alması, küresel ve yerelin bir biriyle çatışan durumları ortaya çıkarmıştır. Meydana gelen bu yeni durum, yerelin küreselliğe muhalefeti ve öze dönüşüne, yani fundamentalizm ile yeniden dirilmesine imkân vermiştir.

Küreselleşmenin homojenleştirici etkisi ve aynı zamanda çok farklı ve zıt kültürleri bir arada yaşama zorunda bırakması, yerelin kendi kültürel ve dini değerlerini tehdit altında hissetmesine yol açmakta ve fundamentalist bir tepkiyle kendi dışlamacı ve savunmacı cephesine çekilmektedir. Örneğin, modernliğin reddi, köktendinci kimliğin yeniden keşfine yol açmaktadır.⁸⁰ Fundamentalist hareketlerin modernliği reddi, modern bilgiyi kendi akılcı bağlamından koparıp İslam’ın hizmetine vermeyi hedeflemektedir. Bu ise, modernizmden alınan öğeleri, sosyo/kültürel bağlarından ayırmak anlamına gelmektedir.⁸¹ Aslında modern hayatın sosyo

⁷⁷ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çeviren: Osman Akınhay (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000) s. 62.

⁷⁸ Necdet Subaşı, *Kutsanmış Görüntüler*, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1999), s. 68.

⁷⁹ Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 356.

⁸⁰ Stuart Hall, *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik*, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Derleyen: Anthony D. King, s.57.

⁸¹ Bassam Tibi, “Siyasi İslam, Köktendincilik ve Modernizm Yakın Doğu’nun Arap Kesiminde Laikliğe Başkaldırın”, *Köktendincilik ve Çoğulculuk*, Çeviren: Nezih Pala, Editör: Coşkun San, (Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi, No:

kültürel altyapısının arındırılması, tam fundamentalizmin tanımındaki öze dönüşü ifade etmektedir. Bu bakımdan fundamentalistlerin hem bilimsel bilgiden faydalanmak, hem de onun akılcılığa dayalı kültürünü reddetmek istedikleri söylenebilir. Dolayısıyla bir fundamentalistin hem modernizmin kazanımlarından faydalanmayı istediğini, hem de onun akılcı arka planını kültürel bir tehdit olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Modernliğe tepki sadece İslam'a has bir özellik olmayıp, aynı zamanda Hıristiyan fundamentalizminin de bir özelliği olarak sayılmaktadır. Çünkü Hıristiyan fundamentalizmi de modernliğin sebep olduğu, kentleşme, teknolojik devrim, etnik ve dini çoğulculuk gibi son derece radikal yapısal ve sosyal değişimler sonucu meydana gelen geleneğin parçalanması ve tahrip edilmesine karşı dini bir meydan okuma ve bir tepki ihtiva eder.⁸² Amerika'daki fundamentalist Hıristiyanların 1929'daki ekonomik bunalım sonucu gösterdikleri tepki buna güzel bir örnektir. Fundamentalistlere göre büyük bunalım Tanrı'nın Amerika'ya dinden döndüğü için verdiği bir ceza ve İsa'nın yakında geri döneceğini göstermektedir. Bunalımdan kurtulmanın yolu ise Kitab-ı Mukaddese dönmekten geçmektedir. 1970 ve 80'li yıllarda ise fundamentalistler için asıl tehlike olarak artık komünizm, değil laik hümanizm görülmektedir. Çünkü laik hümanizm ahlaksız bir özgürlüğü övmekte, insanı Tanrı'dan ayırmakta, dine karşı aklın isteklerini ve içgüdülerin arzularını teşvik etmektedir.⁸³ Görünen o ki yerel kültürlerini veya dinlerini küresel modernliğin unsurları karşısında tehlikede gören dini veya dini olmayan gruplar, kendi kültürel özlerine dönmekte ve bu öze zarar veren her şeye tepki göstermektedir.

1979'da İran devrimi ile birlikte fundamentalizm kavramı modernliğe ve çoğu kez küreselliğe muhalefeti vurgulayan hareketler için kullanılmaya başlanmıştır. Küresellik karşıtı bu hareketler, katıksız değer ve inançlardan açık bir kopma olarak gördükleri bir döneme yeniden dönerek modern yaşamı dinselleştirmeye

10, Bizim Büro Basımevi, 1996), s. 53.

⁸² Gerrie Ter Haar, "Religious Fundamentalism And Social Change", *The Freedom To Do God's Will*, Editör: Gerrie Ter Haar-James J. Busuttil, (London and New York: Routledge, 2003), s. 5.

⁸³ Neşet Toku, "'İslami Fundamentalizm' Mümkün müdür?", *Bilgi ve Hikmet*, 12, 15 (Güz-1995), s. 15.

çalışmaktadırlar.⁸⁴ Tarihsel süreç içinde fundamentalizmin tepkici ve anti modernist tavırları açısından farklı ülke dinlere mensup fundamentalist gruplar bulunmaktadır. Mesela, ABD’de Hıristiyan, Hindistan’da Hindu ve Tayland’da Budist fundamentalist gruplara rastlanmaktadır. Bu farklı fundamentalist dini grupların benzeşen yönleri de bulunmaktadır. Bunların başında onların toplum görüşü gelmektedir. Fundamentalistlerin toplum görüşü aile merkezlidir. Aile yaşamının korunması ve çözülen aile değerlerinin yaşatılması önemlidir. Fundamentalistlere göre modern küresel toplumda kürtaj, eşcinsellik, pornografi, laiklik ve feminizm gibi türedi ve yapay yöntemlerle aile kurumu yıpratılmakta ve çözülmektedir. Ailenin çözülmesi ise uzun vadede toplumun çözülmesi demek olduğundan, yukarıdaki olgularla mutlaka mücadele edilmesi gereklidir. Bu açıdan Papa’nın sağlık gibi zorunlu durumlar dışında prezervatif kullanımına karşı söylemleri önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁸⁵ Bu nedenle fundamentalist gruplar hemen her alanda kendilerini modern toplum içinde özerkleştiren cemaatler ve kurumlar oluşturarak çocuklarını bu cemaatlerin kurduğu özel eğitim kurumlarında yetiştirmektedir. Dolayısıyla toplumu içten dönüştürme bu hareketin temel stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁶ O halde küreselleşme sürecinde yerel bir tepki olan fundamentalizm, dini ve kültürel temellere dayanan kurumların küreselleşme tarafından yıpratılmasına bir tepkiden ibarettir. Bu açıdan bakıldığında bir tepki hareketi olarak fundamentalizmi tek bir dinle ilişkilendirmek mümkün değildir.

Dini ya da değil fundamentalist gruplar yerel kültürlerini küresel karşısında korumaya alırlarken, karşı oldukları küreselleşmenin imkânlarından da faydalanmaktadırlar. Özellikle televizyon ve yeni iletişim teknolojileri bu gruplara küresel ölçekte kendilerini ifade etme fırsatı sunmaktadır. Örneğin Ayetullah Humeyni İran’da iktidarı ele geçirmeden önce kendi öğretilerini anlatan sesli ve görüntülü kasetler çıkarmıştı. Hindutwa militanları bir Hindu kimliği duygusu yaratmak için internet’ten ve elektronik postadan geniş

⁸⁴ Robertson, “Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği”, s. 356.

⁸⁵ <http://www.internethaber.com/papadan-prezervatif-acilimi-310404h.htm>, 10.05.2012.

⁸⁶ Kadir Canatan, “Bir Okuma Biçimi Olarak Fundamentalizm ve İslamcılık”, *Bilgi ve Hikmet*, 12 (Güz-1995), s. 49-65.

biçimde yararlanmışlardır.⁸⁷ Fundamentalist hareketlerden medyayı da çok iyi kullanan diğer bir grup, Dünya Evangelizm Hareketidir. Hareketin lideri vaiz Moris Cerullo evrensel uydu ağı ile faaliyet göstermektedir. Vaiz, hedeflerinin iki binli yıllarda İsa'nın öğretilerine bir milyar kişinin iman etmesi olduğunu söylemektedir.⁸⁸ Anlaşılan o ki, fundamentalist grupların yerel özelliklerini küreselleşmenin etkilerine karşı koruma altına alırken onun sunmuş olduğu teknolojik imkânlardan faydalanmaları küreselleşmenin sadece homojenleştirici bir süreç olmadığını göstermektedir. Bu yüzden küreselleşme yerel kültürler için hem bir tehdit, hem de onlara kendilerini zinde tutabilme fırsatları sunan bir süreç olarak görülebilir.

Küreselleşme ve moderniteyi kendileri için tehdit olarak gören yerel fundamental hareketler, kimi zaman küresel nitelikteki kültürler veya dinler için tehdit unsuru olabilmektedir. Nitekim günümüzde, Uzak Doğu kaynaklı fundamentalist gruplar Batı ve Hıristiyanlık için tehdit unsuru olarak görülmektedir. Mesela, Saka Gakkai, Hare Kirişna, Transendental Meditasyon, Batı Budist Tarikatı Dostları ve Feng Sui felsefesi gibi Doğulu akımların Batıda her geçen gün daha da güçlenip taraftar bulması bu görüşü desteklemektedir.⁸⁹ Öyleyse küresel süreçteki ekonomik, siyasi ve kültürel Batı egemenliğine rağmen, Doğu felsefesi ve dini geleneklerinin Batı toplumları üzerindeki etkisinin gittikçe arttığı, adeta bir doğululaşma sürecinin yaşanmakta olduğu söylenmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi, küreselleşme sürecinde görülen ekonomik, kültürel, siyasi ve teknolojik Batı egemenliğine rağmen; yerel din, inanç ve felsefelerin de kendini ifade etme hatta küresel nitelikteki Batı kültürü ve dini için tehdit oluşturacak bir tesirinden söz etmek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Batı'daki sekülerleşme ve çok kültürlülüğün geleneksel Hıristiyanlık için önemli bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Küreselleşme sürecindeki ekonomik, sosyal, siyasi ve teknolojik

⁸⁷ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s. 62-63.

⁸⁸ Ahmed Akbar, *Postmodernizm ve İslam*, s. 29.

⁸⁹ Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), s. 77.

gelişmeler sayesinde bireyler ve toplumlar giderek hem birbirine bağımlı, hem de rakip hale gelen dünyada bir arada yaşamak mecburiyetindedir. Bu süreçte egemen batı kültürünün baskın homojenleştirici etkileri açık bir şekilde görünse de diğer kültürlerin tamamen yok olması anlamına gelmemektedir. Çünkü bu etki karşısında diğer kültürler de kendilerini korumaya ve kendi özlerine dönmeye mecbur kalmaktadırlar. Diğer taraftan konuya din açısından değerlendirilecek olursa, modern dünyanın icapları sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte, dinin toplumsal işlevi zayıflarken, diğer taraftan farklı kimlik ve kültürlerle daha yoğun bir şekilde karşılaşma durumunda kalan bireyler kendilerini güvende hissedecekleri bir çevre aramaya girişmektedirler. Böylece din, bireylerin ve toplumların küresel gerekçeler ve onun homojenleştirici etkisi karşısında, kendilerini daha güvende hissettikleri güvenli bir liman olmaktadır. Dolayısıyla, yerel kültür ve dinler küresellik karşısında farklı şekillerde yeniden canlanma imkânı bulabilmektedir.

Bibliyografya

Akbar, Ahmed. Postmodernizm ve İslam. Çeviren: Osman Ç. Deniztekin İstanbul: Cep Kitapları Yayınevi, 1995.

Aktan, Coşkun Can. İstiklal Yaşar Vural, Globalleşme: Fırsat mı, Tehdit mi? İstanbul: Zaman Kitap, 2004.

Appadurai, Arjun. Disjuncture and Difference in The Global Cultural Economy, The Cultural Studies Reader. Editor: Simon During, London and New York: Routledge, Second Edition.

Aslanoğlu, Aslanoğlu. Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Asa Yayınları, 1998.

Bauman, Zygmunt. Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları. Çeviren: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Berger, Peter L., Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri, Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik. Editör: Peter L. Berger, Samuel P. Huntington. Çeviren: Ayla Ortaç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Beyer, Peter. Religion and Globalization. London: Sage Publication, 1994.

Canatan, Kadir, "Bir Okuma Biçimi Olarak Fundamentalizm ve İslamcılık", *Bilgi ve Hikmet*, 12. Güz-1995.

-----Yerellik ve Küresellik İkileminde Hollanda Müslümanlığı, *İslamiyat*, 8, 4. Ekim-Aralık 2005.

-----Yerellik ve Küresellik İkileminde Hollanda Müslümanlığı, *İslamiyat*, 8, 4. Ekim-Aralık 2005.

Castells, Manuel. Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum, Küresel Kuşatma Karşısında İnsan. Derleyen: Mustafa Armağan. Çeviren: Şahabettin Yalçın. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2004.

Falk, Richard. Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim. Çeviren: Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Giddens, Anthony. Elimizden Kaçıp Giden Dünya. Çeviren: Osman Akınhay İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.

-----,Üçüncü Yol. Çeviren: Mehmet Özay. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Gündüz, Şinasi. Küresel Sorunlar ve Din. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

Haar, Gerrie Ter "Religious Fundamentalism And Social Change", *The Freedom To Do God's Will*. Editör: Gerrie Ter Haar-James J. Busuttill, Routledge. London and New York, 2003.

Hall, Stuart, *Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler, Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*. Derleyen: Anthony D. King. Çeviren: Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat, 1998.

-----,Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi. Derleyen: Anthony D. King. Çeviren: Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Hannerz, Ulf, *Çevre Kültür Senaryoları, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi*. Derleyen: Anthony D. King, Çeviren: Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. Altıncı Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.

Lion, David "Ağ, Benlik ve Gelecek", *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*. Derleyen: Mustafa Armağan, Çeviren: Şahabettin Yalçın.

İstanbul: Ufuk Kitap, 2004.

Marshall, Gordon. Sosyoloji Sözlüğü. Çeviren: Osman Akınbay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

McLuhan, Marshall. Understanding Media The Extensions Of Man. London and New York: Routledge Classics, Reprinted 2002 (twice). First Published in the United Kingdom, 1964 by Routledge and Kegan Paul.

Robertson, Roland, "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", Dini Araştırmalar, 6,17: Eylül-Aralık 2003.

-----,Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm. Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.

-----,Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür. Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

-----, Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm. Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay.

Sarıbay, Ali Yaşar, Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme. İstanbul: Everest Yayınları.

Subaşı, Necdet. Kutsanmış Görüntüler. İstanbul: Nehir Yayınları, 1999.

Şen, Faruk "Avrupa'daki Türkler Arasında İslam Köktendinciliği", Köktendincilik ve Çoğulculuk, Çeviren: Nezih Pala, Editör: Coşkun San. Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No: 10, Bizim Büro Basımevi, 1996.

-----, AB Ülkelerindeki Türk İşçilerinin Çalışma Hayatında Dinden Kaynaklanan Sorunlar, İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu Bildiri Metni, 25-27 Kasım 2004.

Thomlinson, John Küreselleşme ve Kültür. Çeviren: Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

Tibi, Bassam. "Siyasi İslam, Köktendincilik ve Modernizm Yakın Doğu'nun Arap Kesiminde Laikliğe Başkaldırı", Köktendincilik ve Çoğulculuk. Çeviren: Nezih Pala. Editör: Coşkun San Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi, No: 10, Bizim Büro Basımevi, 1996.

Toku, Neşet “İslami Fundamentalizm’ Mümkün müdür?”, Bilgi ve Hikmet, 12, 15. Güz-1995.

Topçuoğlu, Abdullah, Yasin Aktay, Giriş, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm. Derleyen ve Çeviren: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.

Wuthnow, Robert J. Din Sosyolojisi, Din ve Modernlik, Derleyen ve Çeviren: Adil Çiftçi, Ankara: Ankara Okulu, 2002.

Yaparel, Recep, “Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu”, Din Kültür ve Çağdaşlık Sempozyumu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.

Yeşilyurt, Temel “İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?”, Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu, 17-19 Aralık 2001, s. 763-764.

Yetim, Nalân “Küresel Üretim Yapılanmasında Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?” Doğu Batı, 5, 18. Şubat, Mart, Nisan, 2002.

<http://www.milliyet.com.tr/2007/09/09/guncel/agun.html>, 12.09.2007.

<http://perweb.firat.edu.tr/default.asp?content=personelgoster.asp&uid=i-A-0063>, 15.04.2007.

<http://www.internethaber.com/papadan-prezervatif-acilimi-310404h.htm>, 10.05.2012.

<http://www.e-siber.com/sosyal-medya/sosyal-medyanin-arap-baharindaki-rolu-bilimsel-olarak-kanitlandi>, 10.05.2012.